

ADRIAN ANDREI RUSU, *RÂȘNOV – ARX SUPREMA*, EDITURA MEGA, CLUJ-NAPOCA, 432 P.

Cei din breasla arheologilor știm foarte bine că în majoritatea instituțiilor de profil, fie ele institute de cercetare, universități sau muzee, restanțele în ceea ce privește valorificarea cercetărilor arheologice sunt multe și perpetuate de mai multe decenii. Motivele sunt multe și variate. Cel mai trist aspect este pierderea informațiilor în timp, ceea ce face ca aceste cercetări să fi fost făcute în zadar. Numărul mare de săpături cu caracter preventiv, efectuate în ultimele două decenii în contextul lucrărilor de infrastructură de amploare diferite (autostrăzi, centuri ocolitoare, zone industriale etc.), dar și a reabilitărilor unor centre istorice au făcut ca situația să devină și mai dramatică. Trebuie să admitem totuși că ele uneori reprezintă ocazii unice de cercetare, solicitările neîncetate de noi lucrări fac însă ca arheologii să nu mai aibă timp și de publicarea rezultatelor, iar depozitele instituțiilor de profil, muzee în special, să se transforme în „cimitire” de piese de patrimoniu, uitate după recuperarea lor. Responsabilitatea valorificării, atât științifice, cât și în rândul publicului mai larg, trebuie să fie comună, a arheologului, și a instituției organizatoare deopotrivă.

Recent a văzut lumina tiparului monografia arheologică mult așteptată a uneia dintre cele mai complexe cetăți din România, cu o suprafață de 15.282,66 m², un important punct de atracție turistică din Țara Bârsei¹. Ridicată pe o culme aflată la 150 m deasupra orașului Râșnov, între Brașov și Bran, ansamblul fortificat este compus din clădiri cu diferite destinații, construite pe parcursul a trei veacuri, între sec. XIV-XVII. Cercetarea unui monument presupune o abordare pluridisciplinară și de cele mai multe ori este inevitabilă depășirea limitelor cronologice între care se încadrează arheologul prin specializarea sa pe anumite perioade istorice. Arheologii medievaliști nu de puține ori sunt nevoiți să își îndrepte atenția și asupra unor etape constructive mai puțin vechi, ne-arheologice și care nu sunt considerate neapărat a fi de mare interes. Într-o normalitate pe care ne-o dorim toți,

s-ar forma o echipă de profesioniști cu diferite specializări, de prea puține ori se întâmplă însă să se acorde atenția cuvenită, profesională și financiară deopotrivă, monumentelor aflate în restaurare. În cazul de față ni se dezvăluie și povestea modalității în care un monument valoros ajunge să fie manipulat după legile proprii ale unui beneficiar infatuat, fără consecințe legale din cauza distrugerilor provocate de acesta. Întâmplarea cu siguranță nu este unică.

Informațiile pe care ni le oferă reputatul arheolog și istoric Adrian A. Rusu se desfășoară pe 430 de pagini, din care ilustrația color și de bună calitate reprezintă aproape o sută de pagini. Unele capitole nu ne sunt pe deplin necunoscute, căci au mai fost discutate anterior, sub forma unor articole sau problematice în cadrul cărților-sinteză publicate de autor, aspect pe care nu omite să-l menționeze în monografie².

În cadrul primului capitol, intitulat *Parcursuri vechi și realități triste*, sunt trecute în revistă problematicele legate de interpretarea datelor istorice și arheologice privind cetatea Râșnovului, istoria ei și a cercetării arheologice din incinta cetății. Cel din urmă subcapitol dezvăluie aspecte ale unei „boli cronice” de care au suferit cam toate muzeele înainte de anii '90, dar și după, anume ignorarea materialelor arheologice medievale, ele neservind ideologia comunistă referitoare la istoria națională, ignoranță care a continuat apoi din cauza lipsei specialiștilor medievaliști, o problemă încă actuală, dacă ne uităm la numărul arheologilor din întreaga țară, specializați pe cercetarea Evului Mediu. Un alt simptom al acestei „boli” este neglijarea evidenței, inventarierea fiind și în prezent, în perioada

¹ Cetatea a servit ca scenă pentru filmul *Nemuritorii* regizat de Sergiu Nicolaescu în anii '70.

² Adrian A. Rusu, *Capela din Cetatea Râșnovului* (jud. Brașov). Reinterpretarea unui monument arheologic. (Imola Kiss, Péter L. Szöcs), *Arhitectura religioasă medievală din România*, Satu Mare (1999), 60-75; *Idem*, Locuirea târzie din interiorul cetății Râșnovului. *Concepte și tehnici de restaurare*, București (2000), 77-94; *Idem*, Identitate refuzată: satul dintre ziduri. Locuirea târzie din interiorul cetății Râșnovului (jud. Brașov). (Idem), *Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania*, Cluj-Napoca (2008), 305-334; *Idem*, Turnul cu muchie în ax al Cetății de sus a Râșnovului și vechile sale dotări. *Ars Transilvaniae* XXV (2017), 97-118.

marilor șantiere preventive soldate cu zeci de mii de piese arheologice și care țin arheologii în teren cu lunile, o adevărată provocare.

Capitolul II. *Componentele arhitectonice* și de utilitate reprezintă cea mai importantă parte a monografiei, ocupând 150 de pagini. Cetatea Râșnov a fost cercetată în mai multe etape. În anii '70 (mai exact cinci campanii în anii 1971-1973, 1976 și 1980) s-a trasat un număr de opt secțiuni de către Florea Costea, concentrate în special pe suprafața cetății de jos, locul de amplasament al fortificației dacice care se afla în centrul interesului arheologului. Investigarea - cetății medievale de această dată - a fost reluată în perioada 1998-2014. Între 1998-2001 săpăturile au fost conduse de Adrian A. Rusu, după acest an cercetările fiind încredințate Danielei Marcu Istrate³. Conform autorului, anii 1998-1999 au fost cei mai consistenti, fiind deschise 46 de secțiuni, apoi încă șase în 2000, două secțiuni și mici sondaje în 2001. Au urmat ani cu masive intervenții fără supraveghere arheologică, urmate de procese judiciare legate de intervențiile de restaurare și amenajare derulate sub patronatul celui care a concesionat cetatea, Alberto Drera. Din 2009 au fost reluate cercetările arheologice sub conducerea lui Adrian A. Rusu, în 2011 și 2014 rezumându-se la supravegherea arheologică a lucrărilor legate de instalațiile electrice, respectiv a traseului telefericului prevăzut a fi construit. Supravegherile au continuat și în 2019-2021, fără să se mai facă cercetări arheologice propriu-zise. Era de dorit întocmirea planului integral al săpăturilor, cu toate suprafețele cercetate de domnia sa sau alți responsabili științifici. Lipsa consecvenței în denumirea secțiunilor este de asemenea un minus, ele fiind marcate atât cu numere arabe (perioada 1998-2000), cât și romane (2002, 2005⁴, 2010) sau chiar nedenumite (p. 48, fig. 15).

Aflăm în acest capitol că cetatea medievală a fost construită, ca multe altele, pe locul de amplasament al unei fortificații mai vechi, în cazul de

față Cumidava dacică, care dispunea de cel puțin două valuri de pământ care închideau promontoriul dinspre nord-est. Autorul contestă existența vreunui zid de piatră din această perioadă și nu are argumente arheologice nici pentru susținerea unei faze de fortificații din perioada preistorică, așa cum s-a crezut până acum, fiind confirmat însă un orizont de locuire neolitic. Se pare că valul dacic interior a fost reutilizat în Evul Mediu, construindu-se peste el curtilele Cetății de jos. Un al treilea posibil val ar fi fost distrus după realizarea filmului istoric de sub regia lui S. Nicolaescu, în scenele căruia acesta încă se distinge.

O primă fază a cetății medievale consta parțial sau integral, fără să poată afirma autorul cu siguranță, din elemente de fortificare de tip val cu palisadă și șanț, prea puțin evidențiate arheologic, fiind prudent avansată o încadrare cronologică în secolul al XIII-lea. Săpăturile arheologice au adus la lumină și două varnițe, folosite în prima fază de edificare a cetății de piatră. Una dintre ele a fost interpretată în trecut ca fiind o cisternă. Se deosebește calitatea mortarului folosit în această primă etapă: un mortar unitar cu var bine topit. Zidul de incintă dispunea de o bază lătită, consolidată și de valul antic în care a fost săpat și refăcut în perioada medievală, contraforturile lipsind cu desăvârșire. Această configurație a curtinelor este socotită de autor drept dovadă pentru o datare la începuturile arhitecturii militare gotice în Transilvania, în secolul al XIV-lea, cu toate că în sinteza de castelologie contrafortul nu a fost considerat drept un element arhitectural cu valoare de datare, fiind utilizat încă din secolul al XIII-lea, în cazul în care configurația terenului și calitatea mai slabă a mortarului o cereau⁵. Incinta inițială cuprindea doar partea estică, platoul promontoriului, culmea stâncoasă din partea vestică fiind înglobată într-o etapă următoare. Modul de construcție a zidurilor, dispunerea asizelor, structura lor și măsurătorile relevă detalii privind lucrul în etape sezoniere cronologic apropiate, determinate de o serie de factori, precum disponibilitatea materialului de construcție, a forței de muncă și alte împrejurări subiective, despre care nu dispunem date documentare din moment ce nici măcar momentul construirii cetății nu ne este dezvăluită de sursele scrise. Se distinge totuși o cezură mai evidentă, evidențiată atât în traseul nordic, cât și sudic al incintei cetății inferioare, ce permite interpretarea că, inițial, perimetrul acesteia a fost mai restrâns.

³ Sau mai degrabă doar 2005? Într-unul din articolele semnate de Adrian A. Rusu se menționează preluarea săpăturilor de către Daniela Marcu Istrate în 2001. Adrian A. Rusu, *Identitate refuzată ...*, 305. În baza de date a Repertoriului Arheologic Național am găsit un raport arheologic doar pe anul 2005, întocmit de responsabilul științific, Angel Istrate, din care reiese că au fost trasate zece secțiuni în partea de NE a Cetății de sus, în dreptul încăperilor adosate zidului de incintă. Angel Istrate, Râșnov, jud. Brașov, punct: cetatea Râșnov, *CCA - campania 2005*, București (2006), 286-287. Pentru perioada 2002-2004, 2006-2010, 2012-2014, 2019-2021 nu mai există rapoarte publicate în CCA.

⁴ În plan sunt totuși marcate suprafețe cercetate (de autor?) în 2005, fără vreo denumire a secțiunilor (p. 48, fig. 15).

⁵ Adrian A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca (2005), 152.

Din cauza distrugerii elevațiilor, dar și a refacerilor și restaurărilor, stabilirea înălțimii incintei este imposibilă. Lipsesc și elementele arhitectonice de apărare, cu excepția poate a unei gropi de bârne, care ar semnală existența unui drum de strajă de lemn pe interiorul curtinei. O asemenea amenajare făcea posibilă, într-o fază mai târzie, accesul la nivelul etajului Turnului Bători. Absența vreunei dovezi privind un coronament crenelat al zidurilor, punctează autorul, nu susține neapărat inexistența acestei soluții aproape de nelipsit în arhitectura de apărare, așa cum s-a afirmat într-o lucrare mai veche.

Cercetarea Cetății de sus s-a prezentat mult mai anevoioasă datorită configurației terenului dat de vârful stâncos, dar și din cauza intervențiilor ulterioare. În lipsa unei stratigrafii arheologice, observațiile s-au limitat în special la structura zidurilor. Traseul incintei superioare, care prezintă o gâtuire, dar și grosimea diferită a zidurilor și modul de racordare a turnurilor, sugerează o construcție în mai multe etape, în urma cărora au rezultat aici două „insule de locuire delimitate de o cale de acces”. Important de amintit este faptul că această incintă, spre deosebire de cea de jos, a fost întărită în punctele vulnerabile cu contraforturi. Această diferență constructivă poate fi nu atât de ordin cronologic, cât structural, zidurile fiind construite direct pe marginea stâncii.

Cetatea era prevăzută inițial cu un total de cinci turnuri, din care trei îndeplineau și rolul de porți de acces. Neglijat de cercetările mai vechi, un turn gotic, denumit astfel pe baza ancadramentului din prima fază de funcționare, se dovedește a fi „vechea inimă” a cetății, poziționată în colțul de nord-vest al Cetății de jos, un punct ce asigura o vizibilitate bună către căile de acces ale cetății. Săpăturile arheologice au arătat faptul că acest element constructiv a fost realizat după o reînălțare a incintei de nord, cândva în perioada 1350-1450. Turnul păstra în tencuiala interioară amprente ce sugerează amenajări ale pereților cu lambriuri, dar și cu țesături. Podelele de lut bătut, patru niveluri la parter, aveau o substructură de bolovani de râu, respectiv erau așezate pe grinzile de lemn ale planșelor la etaj. Turnul a suferit o refacere majoră spre finalul secolului al XVI-lea, moment în care intrarea inițială cu ancadrament de piatră a fost zidită, iar parterul umplut și supraînălțat a primit un nou gol de acces dinspre Cetatea de sus. Ilustrațiile turnului includ o serie de reconstituiri grafice pe etape de evoluție, fără încadrare cronologică însă și la o scară mult prea mică pentru a putea fi citită legenda alăturată. Alături apare și o a doua propunere de refacere,

mult prea simplistă, care nu valorifică rezultatele cercetărilor, în opinia arheologului (p. 114, fig. 7).

Turnul Bători, menționat în istoriografia săsească cu denumirea de turn vechi, a făcut parte tot din zestrea inițială a cetății. Modificat și supraînălțat ulterior, pare să dateze tot din secolul al XIV-lea. Servea ca acces carosabil din direcția estică, fiind prevăzut conform urmelor din zidărie, cu o hersă. La primul etaj dispunea de un acces pietonal dinspre drumul de strajă al curtinei nordice.

Celelalte două porți, dintre care una carosabilă și străjuită de un posibil turn ale cărui urme au fost detectate arheologic, a doua pietonală, au fost amplasate pe traseul curtinei nordice a Cetății de jos, servind drept căi principale de acces dinspre așezarea de la poalele cetății. Ambele au fost obturate cândva spre finalul secolului al XVI-lea sau imediat după.

Accesul carosabil din Cetatea de jos înspre incinta de sus, se făcea prin poarta de sub Turnul armelor, în fața căreia, spre est, s-a construit în secolul al XVI-lea o barbacană. Turnul dispunea, cel puțin în faza inițială, și de o gură de lup.

Al cincilea turn discutat la dotările inițiale ale cetății cu astfel de elemente este Turnul gărzii, din dreptul vechii intrări pietonale din extremitatea vestică a Cetății de sus, care însă nu este marcat în planul furnizat la acest subcapitol (p. 87, fig. 11), dar nici pe celelalte planuri publicate în volum. Lipsesc aici și imaginile fotografice. Aflăm din descriere că el a fost precedat de curtea careia i-a fost atașată, lipsa cercetărilor de parament fac însă imposibilă o datare mai precisă.

Subcapitolul *II.3. Reînnoirile generale din secolele XVI-XVII* tratează evoluția planimetrică a cetății începând cu secolul al XVI-lea, un moment de generalizare a inovațiilor în arhitectura militară cauzată de răspândirea armelor de foc. Aparent și datorită sprijinului princiar (Ioan I și II Szapolya), o serie de noi elemente constructive și-a făcut apariția. Turnul armelor va fi întărit acum cu o barbacană, iar zidul dintre cele două incinte va fi și el dotat cu un turn de artilerie poligonal, a.n. Turn cu muchie în ax orientat spre incinta Cetății de jos, curtea fiind adaptată noilor cerințe prin supraînălțarea ei. Autorul consideră, pe baza observațiilor arheologice, că este posibil să se fi recurs în paralel la demantelarea curtinei Cetății de jos, obținându-se astfel material de construcție pentru realizarea noilor elemente. Curtea sudică a Cetății de sus a fost construită în mai multe etape, pe o fundație mai veche, ea fiind apoi întărită cu Turnul triumfiular și Turnul cu platformă. Traseul nordic al curtinei Cetății de sus a suferit și el modificări.

Zidul a fost dublat spre nord, între cele două incinte apărând case, cu regimul de înălțime stabilit în așa fel încât să permită montarea nelipsitului drum de strajă la paramentul interior. Spre vest de Turnul gotic apare acum Turnul adosat, urmat de Turnul cuplat. Conform observațiilor, curtea exterioară ar fi fost construită ulterior, Turnul fiind apoi extins și el către nord. Aici s-a păstrat urma unui horn cu orificiile de racordare a două instalații de încălzire de la etajele superioare, iar alăturat s-a identificat culoarul de acces boltit al unei latrine. Șirul turnurilor continuă cu cel botezat „mic”, prevăzut cu ferestre de tragere. Se revine la Turnul gărzii, prezentat și în capitolul precedent, accentul fiind pus acum pe transformările ulterioare. De data aceasta două detalii arhitecturale, precum gura de tragere în formă de gaură de cheie întoarsă și relieful cu semilună, ne sunt ilustrate în detaliu (fig. 16), ilustrația mașiculației către care se face trimitere nu conține însă și turnul în discuție. Astfel că nici acum nu suntem pe deplin lămurii care încăpere din ansamblul cetății poartă acest nume. „Baza de turn” (p. 76) de dimensiuni mari (7x7 m), comparabile cu cele ale turnului gotic, menționată în subcapitolul precedent în continuarea descrierii Turnului gărzii, ar putea fi identificată în plan cu „Turnul fără nume” sau „fără identitate” căreia, sub această denumire, nu i-a fost dedicată vreo descriere.

O a doua barbacană, denumită convențional „mică”, flanchează extremitatea vestică a cetății, fiind străpuns de două accesuri pietonale, cea nordică realizată într-o perioadă târzie.

Interpretările privind o serie de alte detalii și soluții arhitecturale, precum coronamentul, drumurile de strajă, gurile de tragere etc., sunt mult îngreunate de intervențiile asupra paramentelor, începând cu amenajările din timpul filmărilor peliculei *Nemuritorii* și până la restaurările și pseudo-restaurările mai vechi sau mai recente. În dreptul Barbacanei mari se pare că a existat un drum de strajă etajat. Revenim puțin la Turnul cu muchie în ax pentru a aminti zestrea decorativă și marcasele votive de pe paramentul lui. Cu totul deosebite sunt capetele în consolă, distruse din păcate în timp. Unul dintre acestea, realizat din cărămidă și păstrat doar fragmentar, a fost descoperit arheologic (p. 166, fig. 6). Nu putem să trecem pe lângă o altă bijuterie arhitecturală din zestrea cetății: un ancadrament din lemn în stil gotic (p. 96, fig. 24), o componentă care se numără printre puținele de acest tip, dată fiind perisabilitatea materialului, având analogii la Rupea și Cislădie. El a fost însă, din nefericire, descoperit demontat din locul său,

fără să existe vreo mărturie sau documentare privind amplasamentul său original. Actul de distrugere se înregistrează, desigur, în perioada administrării arbitrate a lui A. Drera.

Subcapitolul II.5. Târgul dintre ziduri (sau nedrept numita „cetate țărănească”) este o pledoarie pentru reconsiderarea vechilor clișee de interpretare și a impropriei denumiri de „cetate țărănească”. După cum ni se dezvăluie pe parcursul cărții, în secolul al XVI-lea s-a produs o schimbare în funcționalitatea cetății, sau cel puțin a anumitor părți, schimbări care în mod evident au declanșat o serie de noi soluții constructive. În timp ce Cetatea de Jos își pierdea treptat din importanță (o dovadă în acest sens este Turnul Bători, părăsit, conform unui tezaur monetar, după 1613), Cetatea de Sus a fost radical transformată, născându-se în incinta sa un adevărat târg. Cauza acestor modificări a fost pericolul otoman și războiul civil intern, populația fiind nevoită să se refugieze (locuirea continuă totuși și în jurul bisericii parohiale a târgului de la poalele cetății). Atacul turcilor din 1421, soldat cu incendierea completă a Râșnovului, urmat de alte două incendii în 1455 și 1513, a determinat luarea unor măsuri de siguranță. Faptul că locuirea din cetate a fost una cu caracter permanent după această ultimă dată este dovedit de existența unor clădiri publice, precum Casa Sfatului (*Hausrat*), care avea și o cameră de tezaur, denumită camera cheilor? (*Schlüssel Rahm*). Locuința preotului (*Pfarrstube*), mai târziu turnul preotului (*Naye Thuren*), amplasat în vecinătatea imediată a locuinței îngrijitorului cetății, continuă șirul acestor case destinate folosirii de către anumite personaje publice, căci comunitățile aveau obligația de a asigura locuința preotului, rectorului de școală, clopotarului, așa cum reiese din documentele acelor vremuri. Autorul socotește o cifră de minim 400 de oameni, totalitatea populației săsești a Râșnovului în secolul al XVI-lea.

În mod sigur existau și alte dotări cu funcționalități precise, aflate în folos comun, precum cuptorul de lângă Turnul Preotului. Știm prea puține despre asemenea instalații de copt, mai ales în spațiul urban. Ele au fost descoperite arheologic sau menționate documentar în cadrul mănăstirilor, cetăților sau castelelor/reședințelor nobiliare. Nu știm dacă ele existau, în mod similar cu Occidentul medieval, și în orașe, fiind folosite la comun de comunitate sau dacă constituiau un privilegiu seniorial, așa cum arată din nou analogiile din vest. Exemplul de la Râșnov pare a fi unul din categoria cuptoarelor comunitare, el fiind amplasat adosat Turnului Preotului, un element din Cetatea de sus care se datează din perioada funcționării

acestei incinte asemenea unui târg. Din păcate nu ni se furnizează multe detalii referitoare la acest element, precum structură, date sau imagini. Cu toate că autorul deplânge faptul că istoria lui a fost „pe nedrept neglijată”, motivele nu ne sunt dezvăluite.

Documentele amintesc și de încarcerarea unui personaj, fără să aflăm însă, nici din sursele scrise, nici din investigațiile arheologice, care ar fi fost spațiul sau spațiile cu asemenea destinații.

Autorul face și o analiză a distribuției spațiale a locuințelor. Astfel, aflăm că locuirea era concentrată în mijocul Cetății de Sus și era împărțită în două insule. Cea dinspre vest era mai mică și dispunea de un minim de 10 case, a doua, din partea estică, s-a dezvoltat în jurul vârfului stâncos pe care era amplasată capela comunității și număra cel puțin 33 de locuințe, aranjate în așa fel încât să permită accesul spre capelă. Între cele două insule trecea drumul carosabil de acces dinspre Barbacana Mare și Turnul Armelor, realizat, în cea mai mare parte, prin nivelarea stâncii. În punctul sudic dintre cele două insule, drumul se bifurca, în dreapta ocolind insula vestică, iar spre est delimitând dinspre sud insula mai mică, ajungând, în limita estică a Cetății de sus, în a.n. piață a târgului, care servea și ca loc de întoarcere pentru căruțe. Circulația carosabilă era completată printr-o serie de pasaje pietonale.

Casele aveau dimensiuni variate, de la 7,4 m² la 40 m², cele mai frecvente fiind cele cu o suprafață de aproximativ 17 m². Construite din piatră și bârne de lemn, acoperirea lor se realiza cu țigle de diferite forme (au fost stabilite trei tipuri: plane, în formă de solz și ascuțite). Podelele erau amenajate pe stânca nativă nivelată, completată cu cărămizi fragmentare și pietre de râu sau se realiza o dușumea de scânduri susținută de grinzi. În marea lor majoritate, locuințele dispuneau de sobe (de cahle) amplasate la etajul lor, spațiul destinat locuirii, parterul având funcții utilitare (atelieri, depozite). Datele documentare fac referire la o locuință a sticlarilor. Prezența acestor meșteșugari a jucat probabil un rol important în alegerea modalității de închidere a ferestrelor unora dintre case cu ochiuri de sticlă. Asemenea piese se regăsesc printre materialele arheologice recuperate pe parcursul cercetărilor. Câteva detalii arhitecturale trădează aspecte ale iluminatului artificial. Este vorba despre mici nișe amenajate în pereții încăperilor, cu partea superioară închisă în unghi ascuțit, unde erau amplasate opaițe și sfeșnice.

Din perspectiva topografiei sale, Cetatea de sus apare deci ca un oraș în miniatură, un târg fortificat, căile de acces împărțind incinta în insule divizate la

rândul lor în loturi cu case, ateliere, nelipsite fiind, așa cum s-a văzut, nici clădirile publice sau religioase. Instalațiile de drenaj, sub forma unor canale sau tubulaturi, asigurau evacuarea apei pluviale. Alimentarea cu apă potabilă se făcea de la izvoarele înconjurătoare, fântâna cetății fiind finalizată abia în 1640. Latrinele erau și ele nelipsite, sesizate mai ales în dreptul turnurilor sub forma unor „goluri care nu duceau nicăieri”. Micile anexe construite din lemn erau amplasate pe console montate în paramentul exterior al zidurilor.

Locuirea intensă, cu un început mai modest, caracterizat probabil prin construcții în lemn în secolele XIV-XV, s-a întins pe o perioadă de trei secole (sec. XVI-XVIII), finalul fiind marcat de reprimarea răscoalei curuților. După această dată, spațiile vor fi folosite doar pentru depozitarea alimentelor (grâne și slănină), fenomen comun în această perioadă tuturor bisericilor fortificate săsești. Încetarea folosirii permanente a locului este confirmată și de ruina caplei în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în urma unui cutremur produs în anul 1802, care a contribuit, pe lângă cauzele politice invocate mai sus, la părăsirea locului.

Subcapitolul II.6. *Capelele din cetate* face analiza a două construcții ecleziastice din incinta cetății. Prima din punct de vedere cronologic, se regăsea în incinta Cetății de jos și a fost cercetată în mai multe campanii. Autorul trece în revistă rezultatele investigației arheologice efectuată de Florea Costea între anii 1972-1976, corectând apoi interpretările acestuia, dovedite a fi eronate în urma realizării unor verificări arheologice a ruinelor caplei. Spre deosebire de Florea Costea, Adrian A. Rusu datează construcția caplei în secolul al XIV-lea, ea având unele caracteristici ale stilului gotic. Din nefericire, pietrele profilate lipsesc cu desăvârșire din inventarul arheologic al caplei, un posibil argument pentru luarea în calcul a posibilității stopării lucrărilor de construcție a edificiului de cult. Înhumările târzii din jurul caplei (incomplet cercetate și documentate de-a lungul timpului, la care se adaugă și suspectate acte de profanare din timpul procesului de restaurare și amenajare a cetății), par să susțină o asemenea ipoteză. Totodată, autorul propune identificarea caplei cu o anumită biserică cu hramul Sf. Gheorghe care figurează în tradiția locală. Se fac și alte îndreptări față de vechile informații, precum planimetria absidei, forma mesei altarului, structura arcului de triumf, golul de acces, trăgându-se concluzia că edificiul nu era nicidecum de rit oriental, așa cum se afirmase înainte. O cisternă descoperită în corul caplei s-a dovedit a fi de fapt

o varniță. Ruinele capelei nu au scăpat nici ele de intervențiile brutale și lipsite de o asistență arheologică din timpul „restaurărilor” patronate de mult criticatul concesionar al cetății. În urma unor verificări ulterioare, dorindu-se revenirea la substanțe originale în locul unor zidării nou construite cu scopul de a marca planul capelei, s-a constatat că zidăriile originale au fost scoase integral, iar noile ziduri nici măcar nu au fost terminate.

Capelei din Cetatea de jos, legată de o primă etapă de funcționare a fortificației, i-a urmat o alta, construită de data aceasta pe vârful stâncos din incinta Cetății de sus, cu o perioadă de funcționare ce poate fi plasată în intervalul secolelor XVI-XVIII. Este vorba de o construcție de dimensiuni reduse (3/4,7 m lățime și peste 5 m lungime), cu plan neregulat și podea de cărămidă pătrată. Se știe că acoperișul original, din șindrilă, a fost schimbat în jurul anului 1766 cu unul de țigle. După nici șaiszeci de ani, ea era deja ruinată, posibil și în urma unui cutremur. Reconstituirea grafică tridimensională, suprapusă peste o imagine reală a locului de amplasament (fig. 6), ajută cititorul în a-și imagina cum ar fi arătat această zonă a cetății. Reconstituirile grafice 3D integrale și bine documentate ale unor cetăți, biserici sau așezări, care să permită o mai bună și mai facilă înțelegere din partea nespecialiștilor, rămân în continuare un deziderat al cercetării.

Continuăm prezentarea cu cercetarea drumurilor de acces în cetate, studiu semnat de Oana Toda (II.7. *Reconstituirea unui peisaj istoric: rețeaua rutieră a cetății*)⁶, care adaugă un plus de valoare monografiei. Studiarea spațiului istoric înconjurător, aparținând din punctul de vedere al tematicii, cât și al metodei de cercetare, mai degrabă subdisciplinelor de arheologia peisajului sau geografiei istorice, aduce informații complementare extrem de valoroase. Din fericire, în ultimii zece ani în special, acest tip de cercetare a câștigat teren și la noi, cu o întârziere de aproape jumătate de secol față de Occident, unde a apărut în anii '70 ai secolului trecut. Investigarea căilor de acces s-a făcut nu doar din punct de vedere documentar și cartografic, ci și prin cercetare de teren, fiind efectuate chiar și două sondaje arheologice. Urmele lăsate de osiile carelor trădează intensitatea traficului care s-a desfășurat pe pantele din jurul cetății. Au existat două rute principale spre cetate, una care este în uz și în zilele noastre și care duce la poarta de sud a cetății, iar cealaltă, cu o deviere spre nord-vest,

asigura accesul prin Turnul Bători. Ele sunt completate de alte trasee care făceau legătura cu târgul de la poalele dealului sau alte căi de comunicare principale. Studiul este extins și asupra mijloacelor de transport medievale.

Capitolul III. *Analiza materialului arheologic* recuperat este cel puțin la fel de importantă, reprezentând în general o muncă lentă, întinsă ca timp și îngreunată sau întârziată de cele mai multe ori de lipsa restaurării, a desenării și a fotografierii pieselor. Cei care se apleacă asupra publicării culturii materiale știu foarte bine că întocmirea documentației grafice a inventarului arheologic cade și ea, de multe ori, din lipsă de personal, tot în sarcina arheologului. Adrian A. Rusu a ales să prezinte inventarul arheologic de la Râșnov pornind de la criteriul funcțional, fără a ține cont de materia primă din care au fost ele confecționate, o sistematizare care se dovedește a fi cea mai logică. Ele au fost împărțite în 14 categorii: 1. Urme de ateliere; 2. Podoabele și accesorii vestimentare; 3. Unelte; 4. Vasele și recipientele metalice, din sticlă și os; 5. Metalele pentru construcție și accesorii de mobilier; 6. Mijloacele de transport și harnașamentele; 7. Armele; 8. Piese și componente de piese neidentificate; 9. Sticlăria și ceramica de construcție; 10. Sobe și cahle din cetate; 11. Piese ceramice speciale; 12. Vesela ceramică; 13. Materiale organice; 14. Monede și tezaurul Turnului Bători. La interpretarea a două grupe de artefacte au fost cooperați alți doi specialiști, Anamaria Gruia pentru cahlele de sobă și numismatul Francisc Pap în cazul monedelor.

Capitolul IV. *Bibliografia istorică a Râșnovului*, semnată din nou de Oana Toda, este un capitol final extrem de util, însumând toate titlurile care au ca subiect Râșnovul, indiferent de perioada istorică abordată sau de disciplină.

Nu în ultimul rând, *Indicele general* este un instrument de lucru de nelipsit la un asemenea volum de informații, pus la dispoziția cititorului pentru a facilita căutările după nume proprii și de localități.

La finalul parcursului nostru punctăm cele mai importante concluzii la care a ajuns autorul, dintre care pe primul loc se află cea legată de funcționalitatea cetății și de constructorii ei. Definită în istoriografia mai veche drept cetate țărănească sau cetate de refugiu, cu antecedente teutone, se pare că ea urmează totuși traseul obișnuit al edificării cetăților de anumite categorii ale elitelor, lucru demonstrat și de evoluția planimetrică care a cuprins și un donjon și o capelă, fără să avem însă informații precise în privința debutului ei. Punând

⁶ Studiul a fost publicat anterior în limba engleză, fiind aici completat, în special la nivelul aparatului critic.

începuturile teutone sub semnul întrebării, autorul consideră că cetatea a fost mai degrabă una regală (legată de organizarea comitatului Braşov la 1288) sau nobiliară (e vorba de greavii locali cu aspiraţii politice şi nobiliare care au ales să se alieze cu opoziţiei regelui Carol Robert de Anjou). Datele istorice, din păcate, sunt deosebit de lacunare în privinţa apariţiei cetăţii. Cert este că din secolele XIV-XV, în Cetatea de sus îşi fac apariţia casele de locuit, ajungând la final la un număr ce depăşeşte 80, caracterul lor nefiind nicidecum temporar, folosite doar în caz de asediu, ci permanent, aşa cum dovedeşte modul de amenajare, dotările utilitare şi, nu în ultimul rând, artefactele descoperite. Pe parcursul secolului al XVI-lea Cetatea de sus a fost ocupată sistematic, survenind în paralel abandonarea Cetăţii de jos, a cărei rost se reduce astfel la un *Vorburg/Vorhof* sau *Burrgarten* (o curte sau grădină a cetăţii). Denumirea propusă de Adrian A. Rusu este cea de târg fortificat. Aşezarea de la poalele cetăţii apărea menţionată ca atare deja la 1427, ca urmare, în mod firesc, populaţia ei şi-a continuat deci în secolul al XVI-lea traiul de târgoveţi printre zidurile cetăţii unde s-au retras în faţa pericolului care le ameninţa viaţa. Revenind la mai vechea categorisire în tipul „cetăţilor ţărăneşti”, dacă în studiul publicat în 2008 Adrian A. Rusu mai acceptă în dreptul Râşnovului termenul de „cetate comunitară”, în monografia dedicată cetăţii

nu mai reia această formulă şi optează pentru cel de „târg fortificat”, mult mai potrivit în opinia domniei sale. Datorită apariţiei elementelor noi de apărare începând cu secolul al XVI-lea, pentru Cetatea de sus se mai propune şi termenul de *castel*, care apare în varianta sa germană (*Schloss*) într-un document din 1752.

Încheiem prin a felicita autorul pentru publicarea acestui valoros volum monografic pentru cercetarea arheologică medievală din România în general şi pentru castelologie, în mod special. Editura Mega merită să fie amintită pentru calitatea tiparului, pentru profesionalism şi pentru sprijinul constant manifestat faţă de cercetarea istorică şi arheologică. Sperăm că şi cetatea Rupea, de asemenea cercetată de arheologul Adrian A. Rusu, va avea parte de o prezentare similară în viitorul apropiat. Pornind de la faptul că cetăţile au beneficiat rareori de o cercetare amplă şi de regulă doar datorită unor proiecte de restaurare mai mult sau mai puţin reuşite, monografiile ştiinţifice moderne, cu informaţii aduse la zi, sunt puţine şi ele. Iată că literatura de specialitate s-a îmbogăţit cu un titlu de referinţă. Parcurgerea acestor pagini a fost făcută cu o deosebită plăcere şi nostalgie, fiind acompaniată de crâmpielele de amintiri din timpul primei „Tabere de castelologie”, totodată şi prima practică arheologică a subsemnatei, alături de mulţi foşti şi actuali colegi îndrăgiţi.

Zsuzsanna Kopeczny
Muzeul Naţional al Banatului
e-mail: zsuzsakopieczny@gmail.com